

**СРПСКА НАЦИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА – ТЕОРИЈСКА УТЕМЕЉЕНОСТ И
МОГУЋА УЛОГА У РЈЕШАВАЊУ САВРЕМЕНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОБЛЕМА
У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА**Рајко Гњато¹, Мирјана Гајић², Снежана Вујадиновић² и Марко Станојевић¹¹Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска²Географски факултет, Универзитет у Београду, Република Србија

Сажетак: У раду се говори о мјесту националне географије у систему географије као јединствене науке или једне из система географских наука. У вези с тим, дефинишу се предмет, задаци и циљеви проучавања националне географије. С теоријског, концептуалног и практичног становишта национална географија подразумева двојак приступ предмету истраживања. С једне стране ради се о *географији држава* без обзира на то јесу ли оне настале на етнонационалном принципу или се ради о грађанским државама гдје сви грађани, ма каква етничка или било која друга обилежја имају, припадају истој нацији. С друге стране, национална географија веже се за *етнотериторијалност нације* без обзира на то да ли та нација припада једној или више држава, што се у потпуности односи на српску националну географију. На бази релевантних географских истраживања и истраживања сродних наука дају се претпоставке за могућа рјешења кључних проблема у *српском геопростору (српским земљама)*, од којих у први план стављамо проблеме територијалне организације и положај српског етноса у постојећим политичко-територијалним системима (географским формама). У вези с поменутиим и низом осталих проблема у српском геопростору из сфере политичког, економског, социјалног, културног и осталих видова развоја, те у вези с проблематиком природних ресурса, животне средине и сл., српска национална географија у посљедњих сто и више година дала је и даје могућа рјешења у форми модела који ће обезбиједити свеобухватан развој српског националног бића и његово духовно јединство, не доводећи у питање легитимне интересе осталих етноса у српском геопростору, па и оних који су процесом етногенезе у дужем или краћем историјском периоду дошли до статуса нације на рачун српског етноса и српског националног бића.

Кључне ријечи: српска национална географија, српске земље, нација, етнос, етногенеза, држава, српски етнички простор, српски духовни простор, бивша СФРЈ

Scientific review paper

**SERBIAN NATIONAL GEOGRAPHY – THEORETICAL FOUNDATIONS AND ITS
POTENTIAL ROLE IN SOLVING MODERN GEOPOLITICAL ISSUES IN SERBIAN
COUNTRIES**Rajko Gnjato¹, Mirjana Gajić², Snežana Vujadinović² and Marko Stanojević¹¹College of Sciences, University of Banja Luka, Republika Srpska²College of Geography, University of Belgrade, Republic Serbia

Abstract: The paper discusses the position of national geography within the system of geography as a unique science, or being one of the geographical branches. Regarding this, the subject matter, tasks, and goals of national geography are being defined. From the theoretical, conceptual, and practical points of view, national geography refers to dual approach to the subject matter. On one hand, there is the *geography of states*, depending on whether the states originate from an ethnical-national principle, or they are civil states in which all the citizens belong to the same nation regardless of their ethnical or any other characteristic. On the other side, national geography is connected with *ethnical territoriality of a nation* no matter whether a nation belongs to one or several countries, all of which tightly refers to Serbian national geography. Based on the relevant researches of geography and its complementary sciences, there have been hypotheses that potentially solve the issues of *Serbian geospace (Serbian lands)*. Among these, we stress out the issues of territorial organization and position of Serbian ethnos within the existing political-territorial systems (geographical forms).

Regarding this one and many other issues of Serbian geospace within the spheres of political, economic, social, cultural, and other aspects of development as well as with the reference to natural resources, or environment, in the past century or so, Serbian national geography has provided and is still providing possible solutions through models that might grant an overall progress of the Serbian nation and spirit without threatening the legitimate interests of other ethnical groups within the Serbian geospace – including those who have attained the status of a nation through the process of ethnogenesis over both short and long time periods, and thereby affected the Serbian national being.

Key words: Serbian national geography, Serbian countries, nation, ethnos, ethnogenesis, state, Serbian ethnical space, former SFRJ

УВОД

Да бисмо дошли до дефиниције појма *српска национална географија*, њеног предмета, задатака и циљева проучавања, мјеста у оквиру географије као јединствене науке или система географских наука, њене улоге у рјешавању савремених геополитичких проблема у српским земљама, неопходно је укратко осврнути се на концепт савремене географије, и изнијети нека схватања која ову науку чине посебном у односу на остале из система природних и друштвених наука.

Међу српским и страним географима још увијек постоји подијељено мишљење о географији као науци и њеном предмету истраживања. С једне стране, географија се дефинише као јединствена и фундаментална наука о географском омотачу (географском простору), а с друге као систем наука о појединим сферама географског омотача, од којих свака има посебан предмет, задатке и циљеве проучавања.

Различите погледе на географију, њен предмет, задатке и циљеве проучавања изнијели су бројни страни и домаћи географи. Неки од њих су утемељили и посебне научне правце у њеном развоју.

Темеље модерној географији поставили су њемачки географи А. Хумболт и К. Ритер. И један и други географију виде као просторну (хоролошку) науку с јединственим предметом проучавања, и дијеле је на општу и регионалну. Њихови концептуални и методолошки приступи почивају на еволуционизму, који касније срећемо у радовима Чарлса Дарвина

INTRODUCTION

It is necessary to make a brief account of the modern geography concept and put forward some ideas that make this science special in comparison with other sciences both natural and social ones, all this in order to define the notion of *Serbian national geography*, its subject matter, tasks and goals, its place within the field of geography (either as a unique discipline or being a part of the system of geographical sciences), and its role in solving modern geopolitical issues in Serbian lands.

Both Serbian and foreign geographers still have antidote opinions on geography as a science and its subject matter. On one hand, geography is defined as a unique, fundamental science on geographical enclosure (geographical space), and on the other, it is defined as a system of sciences on specific spheres of geographic enclosure, each of which has specific subjects, tasks, and goals.

Many local and foreign geographers have expressed their own points of view regarding geography, its tasks, goals and subjects of research. Some of these opinions have even been basis of specific geographic fields.

The foundation of modern geography was set by German geographers A. Humbolt and K. Ritter. They both saw geography as a spatial (horological) science with a unique subject matter divided into general and regional. Their conceptual and methodological approaches rest on evolutionism, which later accompanied the works of Charles Darwin

(1809–1892). И Хумболт и Ритер оставили су дубоког трага у развоју не само њемачке и европске већ и свјетске географије. Хумболтова истраживања ударила су темеље физичкој а Ритерова друштвеној географији. У ствари, Хумболтов приступ географском простору и географским проучавањима почива на механистичком материјализму стихијско-материјалистичког правца у науци, а Ритеров на идеализму са коријенима у учењима Лајбница.

Суштина Лајбницовог схватања је у поимању простора, за који он каже да је то „скуп узајамних интеракција објеката, ограничених начином њиховог размештаја. Сваки процес производи свој властити простор и време. Има много ”могућих светова”, колико и различитих процеса, који стварају потпуно различите просторе у којима егзистирају. Зато Бог може да бира најбољи од могућих светова у дизајнирању садашњег света у којем ми живимо, и о којем Њутн има тачне опсервације. Мада ми живимо у свету који се карактерише једним простором и временом, то је само један од могућих светова којег је изабрао Бог“ (Грчић, 2010, стр. 3). На учењима Лајбница, што подразумева мултипликацију простора, А. Н. Вајтхайд развија учење према којем мултипликација простора, али и времена, потичу од различитих процеса, што генерише „конгредиенцу“ и кохеренцију и добија значај комуникација. „Та идеја комуникација може се повезати са теоријом комуникативне акције Харбемаса, који, кроз ту теорију дефинише идеју о формирању неког просторног и временског поретка у свету, на основу људске комуникативне акције. Тако је дата у основним цртама метафизичка база за тезу о друштвеној (социјалној) производњи простора и социјалним конфликтима у дефинисању простора и времена“ (ibidem, стр. 4).

Развоју географије, на идеалистичким схватањима, у знатној мјери допринијела су схватања простора Имануела Канта (1724–1804), зачетника њемачке идеалистичке филозофије. По Канту, свијет (географски простор) реалан је само у границама емпирије,

(1809-1892). Both Humbolt and Ritter had had a huge impact on not only the development of German and European geography but on the world one as well. Humbolt’s researches set the foundation of physical geography whereas Ritter set the basis for the social geography. Actually, it was Humbolt’s approach to geographical space and studies that rested on mechanicistic materialism of elementary-materialistic scientific field, and Ritter’s rested on idealism rooted in the work of Leibniz.

The essence of Leibniz’s ideas is the notion of space, which he called ‘a group of objects’ interactions limited by their spatial arrangement’. Each process generates its own space and time. There are numerous «potential worlds» as much as there are numerous processes, which create completely different spaces of their own existence. Therefore, God can choose the best possible world to design the world we live in, and of which Newton had some accurate observations. Although we live in a world characterised by one space and time, it is only one of the possible worlds God chose “ (Грчић, 2010, p. 3). According to the work of Leibniz that refer to the multiplication of space, A. N. Whitehead developed an idea according to which both multiplications of space and time originate from different processes, which further generates „con-gradience“ and coherence and, at last, the communication. „The idea of communications can be related with Habermas’s theory of communicative action, which defines the idea of world’s spatial or time order based on the human communicative actions. That was a brief methaphysical basis for the thesis on social space production and social conflicts within defining space and time“ (ibidem, p. 4).

Immanuel Kant (1724-1804), the founder of German idealistic philosophy, and his ideas of space largely contributed the development of geography. According to Kant, the world (geographical space) is realistic only within the limits of empirism and it is transcendentally ideal the moment we cross these

док је изван тих граница трансцендентално идеалан. На основу таквог схватања изводи се закључак да „ни једно искуство није у стању да докаже или оповргне постојање апсолутног времена или простора, пошто време и простор представљају управо услове сваког искуства, ма какво оно било“ (ibidem, стр. 4–5).

Различит философски приступ тумачењу свијета (географског простора), на материјалистичким и идеалистичким основама, снажно је допринио дефиницији и подјели географије на физичку и друштвену, и осамостаљењу низа физичкогеографских и антропогеографских дисциплина. Ритеров ученик Фридрих Рацел (1844–1904) развио је посебан правац у географији – антропоцентризам, из којег су настали различити приступи науци, политици, култури (географски фатализам, расизам, социјал-дарвинизам, малтузијанство и сл.).

Крај деветнаестог и почетак двадесетог вијека обиљежени су *детерминизмом у географији*, који сложене односе у географском простору, дакле односе између природе и човјека, објашњава одлучујућим утицајем природе. Иако коријене вуче још из античког периода, детерминизам се знатније испољио крајем осамнаестог вијека у радовима француских материјалиста, да би у другој половини деветнаестог вијека доживио процват у радовима Ф. Рацела, „Antropogeographie“ I и II и политичкој географији „Politische Geographie“ из 1897. године. У ствари, Рацел антропогеографију сматра дијелом биогеографије, у оквиру које развија геополитику на вулгарногеографском схватању односа природе и човјека.

Као реакција на географски детерминизам у Француској се крајем деветнаестог вијека развија посебан правац у географији – *географски позитивизам*. Развио се у окриљу познате француске школе Пол Видал де ла Блаша – „Географије човјека“ (Geographie humaine), која за предмет проучавања има земљину површину, а у средишту проучавања је човјек и његова материјална култура. Иако

limits. These ideas make us believe that „no experience can prove or deny the existence of absolute time and space, since time and space are precisely the prerequisite of any experience whatever it may be“ (ibidem, p. 4-5).

Various philosophic approaches to the material and idealistic foundations of the world (geographic space) have strongly affected the definition and division of geography into physical and social fields, and contributed the independency of a whole range of physical-geographical and anthropogeographical disciplines. Friedrich Ratzel (1844-1904), Ritter’s disciple, developed a special geographical field of study – anthropocentrism, which gave a variety of approaches to science, politics, culture (geographical fatalism, racism, social-Darwinism, malthusianism, etc.).

Late 1800s and early 1900s were marked by *geographical determinism*, through which the complex relations within a geographical space, i.e. the relations between man and nature, were explained by a crucial influence of nature. Though its roots lie in the ancient times, it was not before late 1700s that determinism dominated the works of French materialists. Furthermore, it reached prosperity in late 1800s in F. Ratzel’s „Antropogeographie“ I and II, and in 1897 edition of „Politische Geographie“. Actually, Ratzel saw anthropogeography as a part of biogeography, within which geopolitics was developed based on the vulgargeographic comprehension of nature-man relation.

Geographic positivism was a specific field of geography that emerged in late 1800s as a reaction to French geographic determinism. It developed within a well-known French school of Paul Vidal de la Blache – ‘human geography’ (Geographie humaine), the subject matter of which was Earth’s surface and the centre of studies was man and his material culture. Despite the fact that man became one of the centres of studies of geographic space, the positivists have kept the elements of determinism all up to now, certainly for a good reason.

је човјек задобио видно мјесто географског фактора у проучавању географског простора, елементи детерминизма у редовима посибилиста задржали су се све до данас, свакако с разлогом.

Детерминистичко учење и одрицање међузависности природе и човјека продуковало је нови правац у географији – *индетерминизам*. Индетерминистичка схватања почивају на марксистичкој теорији о квалитативним разликама између природних и друштвених појава и процеса и негирању дијалектичког јединства супротности. Коријене индетерминизма као идеалистичког правца у философији и географији налазимо још код старих Хелена у познатој изреци да је човјек мјерило свих појава. У специфичним облицима најјаче упориште нашао је код економиста и економских географа у бившем СССР-у (Николић, 1977).

Видног трага у развоју географије оставио је К. Шефер схватањем да географија почива не на онтолошкој већ епистемолошкој основи, што је дефинисало посебан правац у географији – *ексцепционализам*. Шеферово схватање географије и њеног предмета истраживања полази од „субјекта, тј. човека који је и субјект и објект истраживања истовремено. Критеријум географичности тражи се у методу, тј. начину опсервације, објашњења и интерпретације – регионалном, картографском, комплексном геосистемском“ (Грчић, 2010, стр. 10).

Алфред Хетнер (1859–1928) развио је посебан правац у географији – *хорологизам*, са коријенима у радовима Хумболта и Ритера, што претпоставља детерминизам у географској науци. Погледе на географску науку Хетнер је изнио у дјелу „Географија, њена историја, суштина и методе“ (*Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden*), објављеном 1927. године. Географију дефинише као просторну науку која за предмет проучавања има размјештај и везе између елемената и појава у простору (на земљиној површини). Суштински недостатак Хетнеровој географији јесте изостављање времена

Deterministic studies and the abandonment of interdependence of nature and man generated a new field of geography – *interdeterminism*. Interdeterministic ideas rested on Marxist theory and the theory on qualitative differences between natural and social phenomena, and the negation of dialectic unity of diversity. Interdeterminism as an idealistic field of philosophy originated from the old Greeks and an old saying that man is the measure of all things. In its specific forms, it was most strongly advocated by economists and economic geographers in former USSR (Николић, 1977).

K. Sheffer left a deep mark in geography with his idea that geography rests not on ontological but on epistemic foundations, which further defined a new field of geography – *exceptionalism*. Sheffer's idea of geography and its subject matter started from „a subject, i.e. man, who is both subject and object of a study. The criterion of geographicality is looked for in the method, i.e. the manner of observation, explanation, and interpretation – regional, cartographic, and within a complex geosystem (Грчић, 2010, p. 10).

Alfred Hettner (1859-1928) gave a new field of geography – *horologism*, rooted in the works of Humbolt and Ritter, which assumes determinism in geographical science. Hettner presented his ideas of geography in 'Geography, its history, essence, and methods' (*Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden*) published in 1927. He defined geography as a spatial science, the subject matter of which was the distribution and connection among elements and phenomena within a space (Earth's surface). The major weakness of Hettner's geography was the lack of time as a feature of development. His methodological approach returned geography down to mere descriptivism. Regarding this, attention is drawn to the following statement: „methodological error of Hettner's concept was that, while providing explanations for interrelations of geographical phenomena, he

као фактора развоја. Таквим методолошким приступом Хетнер географију враћа на позиције дескриптивизма. У вези с тим пажњу привлачи констатација која гласи: „методолошка грешка концепције Хетнера састоји се у томе, што при објашњењу међусобних веза географских појава она полази од њихове везе са одређеном јединицом простора као од водећег фактора. Међузависност се на тај начин сводила на спољашње карактеристике а не на унутрашње, генетске и узрочно-последичне везе“ (ibidem, стр. 7).

Дубоке трагове у развоју географске науке оставило је схватање Ричарда Хартшорна, према којем се кључни задаци географије своде на дескрипцију и класификацију географских објеката и појава (Hartshorne, 1939). Такво схватање географију лишава научног приступа, тј. утврђивања законитости у развоју географских садржаја, појава и процеса у географском простору, и чини је мање вриједном.

Далекосежне посљедице на развој савремене географске науке у свијету имало је учење руских географа још у деветнаестом вијеку, гдје кључна улога припада В. В. Докучајеву, са учењем о природним зонама. Концепт географије заснива на теорији цјеловитости и међузависности у географском простору. У оквиру руске географске школе, утемељене на учењу В. В. Докучајева, снажно се развила општа и регионална физичка географија. У оквиру опште физичке географије развио се низ специјализованих физичкогеографских наука, док је оквир регионалне физичке географије изродио учење о географским ландшафтима и физичкогеографским комплексима (А. А. Крубер, Л. С. Берг, С. Г. Григорјев, И. С. Шчукин, С. В. Каљесник...). У ствари, теоријски приступ у руској географији, од Докучајева па до данас, подразумевао је двојак приступ њеном конципирању и предмету истраживања. Ријеч је о географији као јединственој науци и географији као систему наука, те, с обзиром на предмет истраживања, о њеној подјели на физичку и економску.

started from their connection with a certain space measure as a crucial feature. Therefore, the interdependence was narrowed down to external characteristics, and not to internal genetic and proximate cause connections' (ibidem, p. 7).

Richard Hartshorne also affected the development of geography with his idea that key tasks of geography are the description and classification of geographical objects and phenomena (Hartshorne, 1939). Such one idea deprived geography from a scientific approach, i.e. from setting laws of development of geographic contents, phenomena, and processes within a geographic space, making it less valuable.

Longterm consequences for the development of modern geography were made by the works of Russian 1800s geographers, among whom the most relevant was V. V. Dokuchaev and his studies of natural zones. Here, the concept of geography was based on the theory of the whole and interdependence within a geographic space. The Russian geographic school, based on V. V. Dokuchaev's work, made an impact on the development of general and regional physical geography. Within the general physical geography there was a whole range of specialized physical-geographical sciences, whereas regional physical geography gave out the study of geographic landscapes (A. A. Kruber, L. S. Berg, S. G. Grigoriev, I.S. Schukin, S. V. Kalesnik). Actually, the theoretical approach in Russian geography, ever since Dokuchaev up to now, referred to a dual approach to its concepts and subject matter. It was about geography as a unique science belonging to a system of sciences, and, taking into account its field of study, it was about its division into physical and economic geography.

A strong impact on former USSR geography development with the reflection on the geography development in Russia, Europe, and other leading schools nowadays, had the ideas of S. V. Kalesnik, who defined geography as a science on the structure of Earth's

Веома снажан утицај на развој географије у бившем СССР-у, са рефлексијама на развој географије у данашњој Русији, Европи и водећим географским школама у свијету, имало је схватање С. В. Каљесника, који географију дефинише као науку о структури географског омотача земље и законима који формирају просторне структуре, па је у ствари ријеч о тзв. *структурној географији*. У радовима теоријског карактера снажно се супротставио концепту географије као јединствене науке о географској средини (Каљесник, 1965).

Дуализам у географији снажно се рефлектовао и на развој совјетске економске географије, са широким примјеном у економском рејонирању бившег СССР-а и доношењу петогодишњих планова развоја.

Основе концепту совјетске економске географије регионалног усмјерења поставио је Н. Н. Барански. Сем питања у вези с проблематиком размјештаја производних снага, економских ресурса, проблематиком развоја територијалних комплекса и сл., овај концепт обухватио је проблематику становништва и насеља, индустрије, пољопривреде, саобраћаја, трговине и др.

Посебан значај у развоју совјетске економске географије и географије у свијету имају теоријски радови Н. Н. Колосовског и Ј. Г. Саушкина и В. А. Анучина. У њима је наглашено јединство географске науке и значај синтезе у географским проучавањима.

У оквиру савремених стремљења у руској географији пажњу привлаче теоријски радови социоекономске географије (Саушкин, 1973; Шупер, 2001; Дружинин, 2000; Дружинин, 2011...). Износи се став да руска социоекономска географија функционише у сложеном контексту основних економских, политичких и друштвено-културолошких промјена у постсовјетском региону, те да су „геоурбанистичка и културна географија од суштинског значаја за структуру руске социоекономске географије. И поред разноликих економско-географских студија и опште хуманизације развоја науке на основу ”теоретисања“ (такође и на рачун социохуманитари-

layer and the laws of forming spatial structures, so basically we are talking about so-called *structural geography*. In his theoretical works, he strongly opposed the concept of geography as a unique science on geographical space (Каљесник, 1965).

Dualism in geography strongly affected the development of Soviet economic geography, widely applied in economic segmentation of former USSR and adoption of five-year-plans of development.

N. N. Baranski set the basis of the concept of the regionally-oriented Soviet economic geography. Apart from dealing with working class distribution and arrangement, economic resources, territorial complex development, etc., this concept also dealt with the matters of population and settlements, industry, agriculture, traffic, trade, etc.

Special roles in the growth of Soviet economic geography and the world geography are taken by the theoretical works of N. N. Kolosovskii, J. G. Saushkin, and V. A. Anuchin. They made stress on the relevance of geographical unity and synthesis of geographical studies.

Modern aspirations of Russian geography are highlighted by the theoretical works in the field of social-economic geography (Саушкин, 1984; Шупер, 2001; Дружинин, 2005; Дружинин и Шувалов, 2010; Дружинин, 2010;...). There is an opinion that Russian social-economic geography functions within a complex context of basic economic, political, and social-cultural changes in post-Soviet region, and that „geourban and cultural geography are crucial to the structure of Russian social-economic geography. Despite numerous economic-geographic studies and general humanization of science based on pure „theory“ (as well as on the account of social-humanistic ideas), even when the priority is given to the metropolis growth and spatial-social divergence, interborder and interterritorial forms of spatial structure of a society, there is still a growing trend of interactions with the natural historic

стичких идеја), чак и када се приоритет даје проблемима развоја метропола и просторно-социјалној неједнакости, те међуграничним и међутериторијалним облицима просторне конфигурације друштва, очуван је растући тренд интеракције са природним историјским дијеловима географске науке“ (Дружинин, 2011, стр. 117). Овакви ставови упућују на јединство географске науке и предмета географских истраживања.

Утицај на развој географије у другој половини двадесетог вијека имале су теоријске поставке В. Бунгеа (1962), изнесене у књизи „Теоријска географија“. Износи се схватање да географска проучавања почивају на формалној тј. математичкој основи, са задатком утврђивања законитости размјештаја елемената и веза у географском простору. У ствари, ради се о просторној анализи, са широким примјеном у тзв. *регионалној науци*, те примјени просторне анализе и у домену регионалне географије и просторног планирања. Практични разлози, економске и социјалне природе, иницирани потребом оптимализације размјештаја објеката у географском простору са узајамним међудејством, резултирали су познатом *теоријом локације (теорија централних мјеста)* географа В. Кристалера (1933).

За ову прилику истакнућемо још нека схватања која имплицирају теоријска и практична питања географске науке. Свакако, пажњу привлаче гледишта Е. Нефа, за којег се каже да је „један од најпознатијих немачких теоретичара географије и заговорника совјетске конструктивне географије... За разлику од Бунгеа и његових следбеника сматра да се математички модели не могу *a priori* користити при објашњавању сложених процеса који се одвијају у географској средини“ (Тошић, 2005). Овдје се намеће логичан закључак да модели ни у ком случају не могу бити средство истраживања већ циљ развоја у географском простору.

Битно обилежје географији дала су проучавања која излазе из оквира просторне анализе и утврђивања међузависности између

parts of the geographic science“ (Дружинин, 2011, p. 117). Such points of view indicate the unity of geography and its subject matters.

In his *Theory of Geography*, V. Bunge (1962) gave theoretical hypotheses that affected the development of geography in second half of 1900s. He posed the idea that geographical studies rested on a formal, i.e. mathematical background, with an aim to set the laws of element distribution and connections within the geographical space. Actually, it was about a spatial analysis, with a wide application within so-called *regional science*, and about the application of spatial analysis within domain of regional geography and spatial planning. Practical reasons of economic and social types were initiated by the need to optimize the interdependent objects distribution in a geographical space and resulted in a well-known *theory of location (theory of central cities)* by a geographer named V. Kristaler (1933).

Several more opinions that imply theoretical and practical issues of geography shall be addressed hereby. Certainly, attention is drawn by E. Neff, who was „one of the most influential German theorists of geography and an advocate of Soviet constructive geography... unlike Bunge and his disciples, Neff thought that mathematical models cannot be *a priori* used for an account of complex processes that take place within a geographic space“ (Тошић, 2005). Hence, there is a logical conclusion that models can, by no chance, be a means of research but only a aim of development within a geographic space.

The researches that surpass the framework of spatial analysis and estimation of interdependence between physical space and social processes largely influenced geography as a science. Such researches favour the role of man nad his causal power (Врањеш, 2002). This approach to geography and geographical researches determines its place among the humanities. The roots of geographical humanism lie in geographic posibilism, and

физичког простора и друштвених процеса. Таква истраживања фаворизују улогу човјека и његову узрочну моћ (Врањеш, 2002). Овакав приступ географији и географским истраживањима одређује њено мјесто у хуманистичким наукама. Корјени географског хуманизма су у географском посибилизму, а његови домети одредили су значај и смисао низа географских дисциплина усмјерених на изучавање кључних процеса и проблема у социјалном простору (еколошких, социјалних, културних, хуманих...). Зато *хуманистички правац у географији* све више актуелизује мјесто и улогу географије у проучавању социјалног простора дајући му сцијентистички значај.

Елементаран увид у теоријски и методолошки развој географије од њеног научног конципирања до данас недвосмислено упућује на закључак да се ради о науци властитог предмета проучавања и сложених теоријских и методолошких поставки. Без обзира на различите теоријске и методолошке приступе, различите школе и правце у развоју географске науке, могуће је закључити да постоји јединствено гледиште у питању дефиниције предмета њеног проучавања. Свакако, у питању је географски простор. Међутим, сложеност географског простора одређује теоријске приступе и методолошке поступке у проучавању географског простора. Уколико географски простор схватимо као: физичку, геометријску, друштвену, економску, културну, функционалну, процесну..., те субјективну и искуствену форму, онда поменуте форме чине предмет проучавања географије. Оне су релативно диференцирани подсистеми јединственог система – географског простора (географског омотача).

У вези с теоријским, методолошким па и практичним питањима географије намећу се нека логична питања: да ли је суштина географије у предмету истраживања или у њеним сазнајним могућностима, те да ли се ради о јединственој науци или систему наука. Одговор на прво питање веома је једноставан и подразумемијева *недјелјивост предмета*

its achievements established the significance and relevance of a whole range of geographical disciplines aiming at the study of key processes and issues of a social space (ecological, social, cultural, human, etc.). Therefore, *humanism in geography* is making the role of geography ever more actual when it comes to studying social space and giving it a scientific relevance.

An elementary insight into the theoretical and methodological development of geography, from its scientific concepts up to now, undoubtedly indicates that it is a science with its own subject matter and complex theoretical and methodological hypotheses. Regardless of various theoretical and methodological approaches, various schools and fields of study, it is possible to conclude that there is a unique point of view when it comes to defining the geography subject matter. Certainly, it is about the geographic space. Nevertheless, the complexity of geographical space determines the theoretical approaches and methodological procedures of studying the geographical space. If we consider the geographical space through the following forms: physical, geometric, social, economic, cultural, functional, processing, subjective, and experience forms, then it is these forms that are the subject matter of geography. These are all relatively differentiated subsystems of a unique system – geographical space (geographical layer).

With reference to theoretical, methodological, and practical matters of geography there are some logical issues – is the essence of geography its subject matter or its perceptive abilities, is it a unique science or a system of sciences. A response to the first questions is rather simple and it refers to *indivisibility of subject matter and perceptive abilities of geography*. Therefore, the essence of geography is in both its subject matter and its perceptive abilities, which *a priori* means adequate methodology in studying geographical forms – their structure, territoriality, functionality, and the processes and problems of

истраживања и сазнајних могућности географије. Дакле, суштина географије је и у предмету истраживања и у њеним сазнајним могућностима, што *a priori* подразумева одговарајуће методологије у проучавању географских форми – њихове структуралности, територијалности, функционалности, те процеса и проблема у развоју.

Сложеност географског простора, дефинисана географским формама (природним и антропогеним системима и подсистемима), одређује специфичност предмета, задатке и циљеве проучавања географије. Како је географски простор јединствена форма, и географија је јединствена наука о географском простору – предмету географских истраживања. У исто вријеме, јединствену форму (географски простор) чини функционално јединство огромног броја условно диференцираних географских форми (природних и антропогених). Свака од њих је у сфери интереса низа различитих природних и друштвених наука, па и географије.

Специфичност географских форми (географичност форми) одредила је развој низа специјализованих наука и научних дисциплина у оквиру јединствене географије. Неке од њих, с обзиром на актуелност и значај проблематике коју проучавају (климатске промјене, демографски развој, политички процеси, социо-економски процеси, животна средина, природни ресурси...), често засјене смисао и значај географије као јединствене науке с јединственим предметом проучавања. Дакле, специфичност географских форми, специфичност предмета истраживања и практични захтјеви допринијели су условној диференцијацији географије на: општу, физичку, друштвену, регионалну и националну, а у оквиру њих на низ ускоспецијализованих дисциплина, од којих свака има специфичне методолошке приступе предмету проучавања.

Једну од условно диференцираних форми географског простора чине национални простори, што апострофира улогу националне географије у проучавању националних простора.

development.

The complexity of geographical space, defined by geographical forms (natural and anthropogenic systems and subsystems), determines the specificity of geography's subject matter, tasks, and goals. Geographical space being a unique form makes geography a unique science about geographical space – the subject matter of geographical researches. At the same time, the functional unity of a vast number of conditionally differentiated geographical forms (both natural and anthropogenic) makes the unique form (geographical space). Each of these forms is subject to a whole range of natural and social sciences, including geography.

The specificity of geographical forms (geographical nature of forms) established the development of a series of scientific disciplines in a framework of geography. Some of them, taking into account the relevance of their field of study (climate changes, demographic growth, political processes, social-economic processes, environment, natural resources, etc.) often overshadow the significance and sense of geography as a unique science with a unique subject matter. Therefore, specificity of geographical forms, specificity of the subject matter, and practical demands contributed a conditional differentiation of geography into: general, physical, social, regional, and national, accompanied by a whole range of tightly specialized disciplines, each of which has its own methodological approach to subject matter.

One of the conditionally differentiated forms of geographical space is the national space, which stresses out the role of national geography when it comes to studying national spaces.

The issue of national space poses a lot of questions. The key questions refer to definition of national space, processes and problems of development, models of development, etc. Since national spaces are parts of a unique geographical space, the development processes and problems within a national space

Проблематика националног простора отвара бројна питања. Кључна су у вези с дефиницијом националног простора, развојним процесима и проблемима, моделима развоја и сл. Како су национални простори дијелови јединственог географског простора, развојни процеси и развојни проблеми у оквиру националног простора производ су дејства и међузависности јединственог географског простора (глобалног геопростора) и унутрашњих фактора националног простора (географских форми националног простора). Овакав приступ националној географији *a priori* намеће научне и практичне проблеме различите природе (политичке, економске, социјалне, демографске, еколошке, културне...).

Претходно назначена проблематика националне географије подразумева и различите теоријске и методолошке приступе у проучавању одређених процеса и проблема у развоју националних простора. Како је примарна задаћа свих наука у рјешавању научних проблема, то се и примарни задатак националне географије доводи у везу с научним приступом проучавању и изналажењу рјешења за проблеме географских форми у оквирима националних простора, узрокованих дејством и међузависношћу глобалног простора и унутрашњих (географских) фактора националног простора.

Имајући у виду чињеницу да су развојни процеси и проблеми развоја у оквирима националних простора промјениви, и непосредни задаци националне географије доводе се у везу с актуелношћу развојних процеса и проблема. Ова дефиниција опредјељује и задатке српске националне географије и веже их за савремене политичкогеографске процесе и проблеме развоја у оквирима укупног српског етнонационалног и духовног простора, узрокованих факторима како глобалног, тако и етнонационалног и духовног простора Срба.

are a product of actions and interdependence of a unique geographical space (global geospace) and internal factors of a national space (geographical forms of national space). Such one approach to national geography *a priori* imposes scientific and practical problems that may vary in their nature (political, economic, social, demographic, ecological, cultural, etc.).

The problems of national geography mentioned above also refer to various theoretical and methodological approaches to the study of certain processes and problems of development of national spaces. Since the primary task of all sciences is solving scientific problems, the primary task of national geography is tightly connected with the scientific approach to dealing with issues of geographical forms within the national space framework, caused by actions and interdependence of global space and internal (geographical) factors of a national space.

Bearing in mind the fact that development processes and problems of national spaces may alter, the direct tasks of national geography relate to the current issues of processes and problems of development. This definition determines the tasks of Serbian national geography and relates them to modern political-geographical development problems and processes in the framework of overall ethnical-national and spiritual space, caused by factors of both global and ethnical-national Serbian space.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП НАЦИОНАЛНОЈ
ГЕОГРАФИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ
НА КОНЦЕПТ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ
ГЕОГРАФИЈЕ

Као што је претходно наглашено, *национална географија* је наука која за предмет проучавања има *национални простор*. Пошто је нација кључна одредница националног простора, национална географија и њен предмет проучавања вежу се за територијалност нације. На овај начин елементи нације (етнос, језик, духовна и материјална култура) јесу просторне одреднице националног простора и националне географије.

Интереси појединих нација, са етносом као главном одредницом нације и националног простора, створили су *националне државе* као најповољнији облик за остварење националних интереса. Тиме *држава*, дефинисана политичким системом, постаје додатни елемент нације и националног простора. Слиједи логичан закључак да географски простор државе чини предмет проучавања националне географије.

Кроз историјски развој одређени етноси, мотивисани етничким интересима, створили су етничке (етнонационалне) државе. Међутим, неки етноси са припадајућим етно-простором, кроз историјски развој стварали су и губили државу, улазили у састав других држава и из њега излазили, а неки ни данас немају сопствену етничку (етнонационалну) државу.

У одређеним ситуацијама мањи или већи дијелови етничког простора налазе се изван матичне државе и улазе у састав једне или више сусједних држава. У таквим примјерима национална географија за предмет проучавања има укупан етнички простор одређеног народа. Очит примјер разбијености етничког простора на више држава чини српски етнички простор.

Још далеке 1802. године Хегел је рекао „да култура једног народа треба да се оствари и развије у његовој држави“ (Екмечић, 1999, стр. 69). Ову Хегелову мисао вријеме је недвосмислено потврдило на примјеру већине

THEORETICAL APPROACH TO NATIONAL
GEOGRAPHY WITH AN OVERVIEW OF
THE SERBIAN NATIONAL GEOGRAPHY
CONCEPT

As it was aforementioned, *national geography* is a science the subject matter of which is *national space*. The nation being a key feature of a national space, national geography and its subject matter are closely connected with a nation's territoriality. This way, elements of a nation (ethnos, language, spiritual and material cultures) are spatial determinants of a national space and national geography.

Interests of a single nation, along with the ethnos as a major determinant of a nation and national space, created *national states* as a most suitable form for achieving national interests. That way *a state*, defined by a political system, becomes an additional element of a nation and national space. Then, there is a logical conclusion that the geographical space of a state is a subject matter of national geography studies.

Through historical development, certain ethnoses, motivated by their ethnical interests, have created ethnical (ethnical-national) states. Nevertheless, some ethnoses with an adequate ethnical space have, throughout history, lost and regained their state, coming in and out of some other state's fetatures, and some of them still have no ethnical (ethnical-national) state of their own.

There are certain examples of some smaller or larger parts of an ethnical space being situated out of the mother country's borders and being a part of one or more neighbouring countries. In such examples, national geography studies the overall ethnical space of a certain nation. Serbian ethnical space is a clear instance of one such ethnical space scattered in several different states.

It was in 1802 that Hegel said that „the culture of a nation should be set and developed in their own state “ (Екмечић, 1999, p. 69). This Hegel's idea has been proven by time on several occasions on the example of

европских народа.

Један од модела нације односно националне државе, као што је то претходно наглашено, почива на **етносу** – главној компоненти националног бића. Међутим, у обликовању националног бића и његовом развоју пресудну улогу има политички систем, односно држава. Дакле, етнички модел нације и националне државе на етничком принципу дефинише концепт и предмет проучавања *националне географије*.

За разлику од *етничког принципа* као основа нације и националне државе, постоји *политичко јединство* као основ нације и модела државе, па се „нација као политичка (социокултурна) заједница дефинише као група људи, често различитог порекла, понекад и расе који заједно живе на одређеној територији и прихватају заједнички идентитет. Јединство нације обично је ојачано заједничким језиком а понекад и заједничком религијом. Под тим појмом се подразумева „друштво грађана, обједињених идејом о заједничкој државности. Овај појам је познат још од француског просветитељства, а примењује се највише у државама као што су САД, Француска, Италија и другде, у којима се сви грађани третирају као чланови одговарајуће нације“ (Грчић, 2000, стр. 124). На овакав начин, могло би се рећи политички осмишљен, неке новонастале државе на простору бивше Југославије покушале су превазићи проблем конститутивности појединих етноса и новонасталу државност ојачати политичким јединством које с формалне стране афирмише државу грађана, а у суштини протезира државност привилегованог етноса. Илустративан примјер овог модела је данашња Црна Гора.

За разлику од етничког модела нације и националне државе, модел на политичкој и социо-културној основи чини основ концепту националне државе, тиме и националне географије у већини европских земаља.

Пракса је показала да су неки етноси, у одређеним историјским условима, у знатној мјери претрпјели етногенезу, при чему су настали модификовани етноси и нове (модифи-

more than one European nation.

One of the models of a nation, i.e. a national state, rests on the **ethnos** – a major component of a national being. Nevertheless, the political system, or better to say a state, plays a crucial role in forming and developing a national being. Therefore, the ethnical model of a nation and a national state based on the ethnical principle are the features to define the concept and field of *national geography*.

Apart from the *ethnical principle* as a basis of a nation and a national state, there is a *political unity* as a basis of a nation and a state model, so the „nation as a political (social-cultural) community is defined as a group of people, often of a various background and sometimes different race, living together on a specific territory accepting a common identity. Unity of a nation is usually strengthened by the mutual language or even religion. This idea often refers to „the society of citizens“ gathered by the idea of mutual sovereignty. This idea has been known ever since French Enlightenment and has been applied in countries such as USA, France, Italy, and others in which citizens are treated as members of a certain nation“ (Грчић, 2000, p. 124). This process, and it might be addressed to as political in its origin, was used by some newly formed countries in former Yugoslavia region to overcome the problems of certain ethnos's constitutionality in order to strengthen their new state by political unity, which formally support the state of citizens but actually is used to protect the constitutionality of the privileged ethnoses. An illustrative example is the modern state of Montenegro.

Unlike the ethnical model of a nation and national state, the model based on political and social-cultural foundations makes the concept of a national state and national geography in most European countries.

Practices have shown that some ethnoses, under certain historical conditions, suffered ethnogenesis in which process new modified ethnoses and new (modified) nations emerged. Through the process of artificial

коване) нације. Из српског етноса, у оквиру граница српског етничког простора (од Беле Крајине у Словенији до јужне границе Македоније), процесом *вјештачке етногенезе* настале су нове (модификоване) нације: *Македонци*, *Црногорци*, *Бошњаци* (Гњато, 2007).

На развој српског националног бића, са различитим посљедицама, у великој мјери утицала је културна асимилација Срба у Словенији, нарочито на простору Беле Крајине – јединствене српске историјске и етнокултурне области (Филиповић, 1970), Аустрији (Грујић, 1922), Албанији, Мађарској, Грчкој, Македонији, Босни, Херцеговини, Хрватској... (Цвијић, 1918; Дедијер, 1909; 1912; Радовановић, 1937...).

Процес вјештачке етногенезе и настанка нових нација из оквира српског националног бића умногоме је био подстакнут политичким утицајем државе, нарочито бивше СФР Југославије. Овај процес у знатној мјери био је подлога нестанку заједничке и настанку нових држава. У вези с тим, од националне географије простора бивше СФР Југославије дошло се до националне географије новонасталих држава, различитог теоријског и методолошког концепта. Изузетак чини српска национална географија, која се не може везати искључиво за неку од данашњих држава геопростора бивше СФРЈ, већ за укупан српски геопростор, тј. за његову етнотериторијалност и укупност духовног простора, из разлога што се јединствено српско национално биће, прије свега његов етнос, историја, материјална и духовна култура, налазе у свим новонасталим државама простора бивше Југославије, па и изван њега.

Разликујемо *два* типа националних држава: а) националну државу гдје етнос чини основ нације, и б) националну државу у којој сви грађани различитих етноса обједињени заједничким идентитетом као изразом политикотериторијалне припадности и политикотериторијалног јединства чине нацију. Оба концепта националне државе подразумевају националну географију, која за предмет проучавања има државу тј. њену географску

ethnogenesis, the Serbian ethnos gave the following new (modified) nations within the borders of Serbian ethnical space (from Bela Krajina in Slovenia to southern Macedonian borders): *Macedonians*, *Montenegrins*, *Bosniacs* (Гњато, 2007).

The development of Serbian national being, with various consequences, has largely been influenced by the cultural assimilation of Slovenian Serbs, especially within the region of Bela Krajina – a unique Serbian historical and ethnical-cultural region (Филиповић, 1970), then in Austria (Грујић, 1922), Albania, Hungary, Greece, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Croatia... (Цвијић, 1918; Дедијер, 1909; 1912; Радовановић, 1937...).

The process of artificial ethnogenesis and the appearance of new nations out of the framework of Serbian national being have been greatly prompted by the political impact of the state, especially former SFR Yugoslavia. This course of action was largely the background of disappearance of the mutual state and emergence of the new ones. With reference to this, national geography of former SFR Yugoslavia brought down to national geography of the newly formed countries, each of these having different theoretical and methodological concepts.

The exception is Serbian national geography, which cannot be directly connected with only one of the states in the geospace of former SFR Yugoslavia but rather with the overall Serbian geospace, i.e. its ethnical territoriality and the total spiritual space. The reason is that the unity of the Serbian national being, above all its ethnos, history, material and religious heritage are located within each of these newly formed states, or even wider.

There are *two* types of national states: а) a national state in which ethnos is the foundation of a nation, and б) a national state in which all citizens of various ethnos are gathered by a mutual identity as an expression of political-territorial affiliation and political-territorial unity, thus forming a nation. Both these concepts of a national state encompass

проблематику. Међутим, поставља се логично питање: Има ли националне географије без националне државе, била она етничка или грађанска? Као што је познато, државе настају и нестају, често мијењају границе и обухват али остају *етноси* као кључни елементи националног бића и националног простора, па се у вези с тим *национална географија* веже за *етнички простор*, што се експлиците односи на српску националну географију.

Након распада бивше вишенационалне државе – СФР Југославије, настале су нове државе различитог националног концепта. Неке су етнонационално хомогене, (Словенија), неке су наглашено једнонационалне (етнонационалне) нпр. Хрватска, неке су наглашено вишенационалне (мултинационалне) нпр. БиХ, Србија и Македонија, а неке су формално грађанске (Црна Гора), па су различите уставне и етничке претпоставке резултирале различитим концептима националне географије (*националном географијом државе* или *националном географијом народа*).

Пошто се етнотериторијалност, државотворност, етнокултуралност, духовност и укупност српског националног бића, у историјској и савременој димензији, вежу за све земље настале на простору бивше СФР Југославије, те за историјске и етнокултурне просторе у граничним државама бивше СФРЈ (јужна Мађарска, западна Румунија, сјеверна Албанија, енклаве у сјеверној Грчкој и централној Мађарској), српска национална географија темељи се на укупности елемената српског националног бића, дефинисаног у форми српских земаља, односно српског геопростора (Гњато, 2007).

СРПСКИ ДУХОВНИ ПРОСТОР, СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И СРПСКА НАЦИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА

Духовни простор једног народа „чини његова специфична национална култура која је прихваћена у одређеним географским границама и која осмишљава живот и дјелатност

national geography, the subject matter of which is a state, i.e. its geographical issues. Nevertheless, a logical question is posed whether there is a national geography without a national state, either ethnical or civil one? As it is well-known, states come and go, often altering their borders, but the *ethnos* remains as a key feature of a national being and national space. Therefore, *national geography* is connected with the *ethnic space*, which explicitly refers to Serbian national geography.

The collapse of former multinational state (SFR Yugoslavia) gave out new states of different national concepts. Some of these are ethnationally homogeneous (Slovenia), some are extremely uninational (ethnical-national) e.g. Croatia, others are extremely multinational, e.e. BiH, Serbia and Macedonia, and some are formally civil (Montenegro). Hence there are different constitutional and ethnical assumptions that resulted in various concepts of national geography (*national geography of a state* or *national geography of a people*).

Since ethnical territoriality, statehood, ethnical culture, and the overall Serbian national being, through both history and modern days, are connected with all the states formed in the region of former SFR Yugoslavia as well as with the historical and ethnocultural areas in former SFRY border countries (south Hungary, west Romania, north Albania, enclaves in north Greece and central Hungary), the Serbian national geography is based on the sum of elements of Serbian national being, defined through Serbian lands, i.e. Serbian geospace (Гњато, 2007).

SERBIAN SPIRITUAL SPACE, SERBIAN LANDS AND SERBIAN NATIONAL GEOGRAPHY

The spiritual space of a nation is made by „its specific national culture that is accepted within certain geographical borders and which gives sense to the life and activi-

припадника тог народа“ (Марковић, 1999, стр. 141). У вези с овом дефиницијом поставља се питање конституената духовног простора српског народа. Прихватљив одговор на ово питање гласи да су то „вредносне претпоставке његове културе, сопствено историјско искуство, национални митови и предања, православна религија, српски језик, обичајна традиција, српска уметност и хуманистичке науке“ (ibidem, стр. 141). Наведеним конституентима импрегниран је географски простор од Беле Крајине у Словенији до јужних граница Македоније чинећи етнотериторијално јединство (компактност) као кључну одредницу српског националног бића. Но, као што је претходно дефинисано, етнокултурни простори српског народа данас егзистирају у низу држава изван његове етнотериторијалне и, до почетка деведесетих година прошлог вијека, државотворне компактности, чинећи до извјесне мјере изоловане геопросторне системе укупног српског геопростора. Управо су историјске, културне, психичке и све могуће везе које национално биће чине јединственим одреднице српског геопростора, који на други начин дефинишемо као српски духовни простор. Дакле, у бити не постоје суштинске разлике између општеприхваћених појмова српске земље, српски етнокултурни и српски духовни простор.

У вези с појмовном дефиницијом српског духовног простора и његовом територијалношћу пажњу заслужује дефиниција „да се то односи на укупну културну делатност у прошлости, свуда где су Срби живели и где сада живе. У исто време, из тога круга се не могу издвојити културне активности оних етничких група које су се издвојиле из заједнице српског народа, у прошлости и сада. Друга битна одредница те дефиниције јесте везање *духовног простора за националну државу* у којој се он отелотворује“ (Екмечић, 1999, стр. 39). Изводи се логичан закључак да српски духовни простор, у различитим формама територијалне организације, чини предмет проучавања српске националне географије.

ties of that nation (Марковић, 1999, p. 141). Referring to this definition, there is a question of constituents of the Serbian spiritual space. One of the answers that might be acceptable is that these constituents are „valuable assumptions of its culture, its own historical experience, national legends and myths, Orthodoxy, the Serbian language, tradition and customs, Serbian art and humanities“ (ibidem, p. 141). These constituents encompass the geographical space from Bela Krajina in Slovenia down to southern borders of Macedonia, making ethnical territorial unity as a key factor of Serbian national being. Still, as it has been previously defined, ethnical-cultural spaces of Serbian people nowadays exist in a whole range of states out of its ethnical-territorial unity (up to 1990s this also referred to state unity) forming, to some extent, isolated geospatial systems of overall Serbian geospace. And it was the historical, cultural, mental, and all other connections that make a national being compact, that set the Serbian geospace, which we also define as Serbian spiritual space. Therefore, there is no crucial difference between the generally acknowledged idea of Serbian lands, Serbian ethnical-cultural, and Serbian spiritual space.

Apart from the previous definition of Serbian spiritual space and its territoriality, there is also a definition that „these refer to the total cultural activities throughout history, wherever the Serbs have lived and are still living. At the same time this also has to refer to the cultural activities of the ethnical groups who extracted from the Serbian community, in both past and present times. Second thing relevant to this definition is that *spiritual space* is connected with the *national state* in which it is embodied“ (Екмечић, 1999, p. 39). There is a logical conclusion that Serbian spiritual space, in various forms of territorial organization, is the subject matter of Serbian national geography.

*

Насилним распадом бивше СФР Југославије и стварањем нових држава на том простору разбијено је државотворно јединство српског народа као кључна претпоставка остварења легитимних националних интереса. Те интересе у цијелости угрожава политика новог свјетског поретка и интереси глобализма вођени геостратешким интересима САД, неких земаља Европске уније, интересима радикалног ислама, предвођеног све утицајнијом Турском, итд. Но, на укупан развој српских земаља и укупне геополитичке процесе на Балкану и у свјетским размјерама, све већи утицај има обновљена Русија. Међутим, доминација САД на глобалном плану, све до краја двадесетог вијека, и њени геостратешки интереси, подразумијевали су геополитичку прекомпозицију Балкана, тиме и бивше Југославије, у циљу елиминације геостратешког и геополитичког присуства Русије на балканском простору. Доминација моћи и интереса резултирала је постојећом и још недовршеном геополитичком сликом простора бивше Југославије. У први план иду геополитички процеси и проблеми у вези с насилним разбијањем суверенитета и територијалног интегритета Србије.

Развој српских земаља и положај Срба у неким од њих видно је оптерећен политичким системом новостворених држава, формалним етнонационалним статусом, облицима територијалне организације у оквиру појединих држава, могућностима остварења културних и осталих веза с „матичном“ државом српског народа и сл. У овом смислу различити проблеми дефинишу положај Срба у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Македонији. Специфичност геополитичких проблема дефинише и различит положај и могућности укупног развоја Срба у оквирима међународно признатих граница данашње Србије, што се односи и на положај Срба у свим граничним државама бивше СФР Југославије. Зато, задаци српске националне географије, сем заједничких, имају и посебна обиљежја примјерена специфичним проблемима појединих српских земаља (Гњато, 2011).

*

The violent decomposition of former SFR Yugoslavia and creation of new states broke the state unity of the Serbian people, which was a key assumption to achieve legitimate national interests. These interests are completely endangered by the new world order politics and the interests of globalism run by geostrategic interests of USA and some EU countries, interests of radical islam run by Turkey with ever-growing impact, etc. But the overall development of Serbian lands and geopolitical processes in the Balkans and worldwide are more and more influenced by the renewed Russia. Nevertheless, the globally dominant USA up until late 20th century and its strategic interests inferred the geopolitical recomposition of the Balkans, including former SFR Yugoslavia, all this aiming at elimination of geostrategic and geopolitical Russian presence in the Balkans. The domination of power and interests resulted in the existing and still incomplete geopolitical picture of former Yugoslavia region. The stress in on geopolitical problems and issues regarding destroying sovereignty and territorial integrity of Serbia.

The development Serbian lands and position of Serbs in some of these countries are evidently burdened by political systems of newly formed states, formal ethnical-national status, forms of territorial organization in some of these states, possibilities for making cultural and other connections with Serbian „mother“ state, etc. Therefore, the position of Serbs are differently defined in Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, and Macedonia. Specificity of the geopolitical problem is also defined by various options for the Serbian development within the borders of the internationally acknowledged borders of present day Serbia, which further affects the position of Serbs in all former SFR Yugoslavia border countries. Thus, the tasks of Serbian national geography, apart from mutual characteristics, also have the specific ones adapted to specific problems of a certain Serbian land (Гњато, 2011).

*

Претпоставке утемељењу српске националне географије налазимо у дјелима српских просвјетитеља, међу којима *Вук Стефановић Караџић* (1787–1864) има посебно мјесто. У основи, његов рад на пољу језика, народних обичаја и народног стваралаштва чини допринос културној географији Срба. У познатом Вуковом спису „Географическо-статистическо описаније Србије“, објављеном у алманаху „Даница“ (Беч, 1827. године), садржана су два основна одјелка – „Описаније земље“ и „Описаније народа“.

Сем Вукових, дјела *Светозара Марковића* „Србија на истоку“ (Нови Сад, 1872. године) и Стојана Новаковића (1842–1915) „Село“ (1890. године), имала су снажан утицај на Цвијићева антропогеографска истраживања Балканског полуострва (Грчић, 2011).

Утицај поменутих дјела, посебно Вукових, на развој географске науке огледа се у двојаком приступу предмету истраживања – „земљи“ и „народу“, што чини основ концепту савремене националне географије, па је ријеч о *географији држава* и о *географији народа*.

Научне коријене српске националне географије поставио је *Ј. Цвијић*. Његова научна истраживања, од геологије, геоморфологије, карстологије, глациологије, лимнологије, регионалне географије до антропогеографије, социологије, етнологије и етнопсихологије, дала су печат географији као јединственој науци која за предмет проучавања има географски простор, у форми јединственог система. У исто вријеме, проучавајући различите садржаје и проблеме у географском простору, Цвијић је поставио темеље низу, претходно поменутих, специјализованих географских наука. Таквим приступом предмету географских истраживања и кориштењу посебних методологија у истраживачком поступку, Цвијић је експлицитно дефинисао географију као јединствену науку и као систем географских наука о географском простору као јединственом географском систему и његовим посебним дијеловима, од којих су неки у форми

*

The forerunners of Serbian national geography were representatives of Serbian Enlightenment, among whom *Vuk Stefanovic Karadzic* (1787-1864) takes a special place. His basic works within the fields of language, customs, tradition and folk culture made a huge contribution to the cultural geography of Serbs. In his well-know work of „Географическо-статистическо описаније Србије“ (Geographical-statistical description of Serbia) published in „Danica“ almanac (Vienna, 1827) contained two key sections named „Описаније земље“ (The description of the country) and „Описаније народа“ (The description of the people).

Apart from Vuk's work, it was *Svetozar Markovic's* „Serbia in the East“ (the town of Novi Sad, 1872) and *Stojan Nikolic's* (1842-1915) „Countryside“ (1890) that strongly affected the anthropogeographical researches of the Balkan peninsula done by Jovan Cvijic (Грчић, 2011).

The impact of these works, especially those performed by Vuk S. Karadzic, influenced the development of geography through the dual approach to the subject matter – „state“ and „people“, which further makes the basic concept of modern days national geography in which case we are talking about the *geography of states* and *geography of peoples*.

Scientific roots of Serbian national geography were set by *Jovan Cvijic*. His scientific research, including the fields of geology, geomorphology, karstology, glaciology, limnology, regional geography, anthropogeography, sociology, ethnology, and ethnopsychology, influenced geography as a unique science the subject matter of which is geographical space formed as a unitary system. At the same time, through his studies of various contents and problems of geographical space, Cvijic set the foundations of the aforementioned specialized geographical sciences. Such one approach to the subject of geographical research and the usage of specific methodology

јасно дефинисаних националних простора. Овим географска истраживања националног простора чине основ Цвијићева приступа дефиницији предмета националне географије.

Иако се није посебно залагао за концепт српске државе на етнотериторијалном и етнонационалном принципу, Цвијић се из круга неких географа (Хивзи Ислами, Реџеп Исмаили), и не само њих, оптужује за необјективан приступ научним фактима и сл., па му се, између осталог, приписује да је у геополитички појам Старе Србије увео и Косово. Примједбе претходно поменутих и њима сличних „објективних“ истраживача, као што је њемачки балканолог Густав Вајганди, који је рекао да су Цвијићева дјела „једнострана и тенденциозна“ (Радовановић и Стојковић, 1978, стр. 95), не заслужују више простора. Међутим, велики број оцјењивача научног дјела Ј. Цвијића, како страних тако и српских, изнио је сасвим супротна схватања, оцијенивши га оригиналним и научно утемељеним. Посебну пажњу привлаче оцјене његових антропогеографских радова, у којим природну средину и човјека доводи у активан и међузависан утицај. Таквим приступом Цвијић се издигао из оквира Рацелове антропогеографије и апсолутног значаја географског детерминизма.

Цвијићева истраживања, прије свега антропогеографска и етнографска, дефинисала су етнички и духовни простор српског народа у оквиру Балканског полуострва. У познатом дјелу написаном на француском језику „La Peninsule balkanique“ (1918), преведеним 1922. године на српски језик, Цвијић је, у оквиру опсежних и веома сложених проучавања која излазе из оквира географског детерминизма и Рацелове антропогеографије, веома јасно дефинисао српске земље и српски етнос различитих група и варијетета, од Словеније до Македоније, али и у границама укупног српског етничког и духовног простора који је саставни дио граничних држава бивше СФР Југославије.

На принципу етнотериторијалности Срба, при том доказујући етногенезу Македонаца, Црногораца, што се односи и на данашње Бо-

helped Cvijic define geography explicitly as a unique science and as a system of geographical sciences on geographical space as a unique system with its special parts some of which are in the forms of clearly defined national spaces. This all makes the geographical research on national space the basis of Cvijic's approach to defining the subject matter of national geography.

Despite the fact that he had not advocated the concept of a Serbian state on the basis of ethnical-territorial and ethnical-national principles, some geographers (including Hivzi Islami, Redzep Ismaili) accused Cvijic of not being objective about scientific facts saying that, among other things, he introduced Kosovo into the geopolitical idea of Old Serbia. But we shall no longer address to these 'objective' accusations along with the German balkanologist Gustav Weigand, who referred to Cvijic's works as „biased and tendentious“ (Радовановић и Стојковић, 1978, p. 95). Nevertheless, many reviewers of J. Cvijic's scientific researches, both local and foreign, had provided completely opposite points of view calling them original and scientifically-based. Special attention is drawn by the reviews of his anthropogeographical studies in which he makes an active and interdependent connection between man and natural surrounding. Through such one approach, Cvijic rose above the framework of Ratzel's anthropogeography and the absolute relevance of geographical determinism.

Cvijic's research – above all those referring to anthropogeography and ethnography – defined the ethnical and spiritual space of Serbian people at the Balkan peninsula. In his well-known French work „La Peninsule balkanique“ (1918) that was translated into Serbian in 1922, Cvijic had done extensive and complex study that surpassed geographical determinism and Ratzel's anthropogeography, and clearly defined Serbian lands and Serbian ethnos of different groups all the way from Slovenia to Macedonia but within the borders of the overall Serbian ethnical and

шњаке, Цвијић јасно говори о српским земљама, истичући, нпр., да „Босна и Херцеговина заузима прво мјесто међу српским земљама“ (Цвијић, 1918). Цвијићева антропогеографска и етнографска проучавања Балканског полуострва дала су научне претпоставке могућем концепту јединствене српске националне државе, која никад није створена, али за коју се ни он није посебно залагао. Иако је говорио о значају националног рада, мислећи при том на научна истраживања, тај рад подредио је стварању заједничке вишенационалне државе – Краљевине СХС. Још 1915. године, као изасланик српске владе послат је у Лондон да ради на популаризацији југословенске идеје и стварању нове државне заједнице Краљевине СХС. Несумњив је и његов допринос одређењу граница Краљевине СХС, на Конференцији мира у Паризу, 1919. године (Гњато и Стаменковић, 2002).

Настанак претходно поменуте државе, на принципу мултиетничности и мултинационалности Јужних Словена, у међународно признатим границама, био је основ концепту и развоју националне географије Срба, Хрвата и Словенаца све до њеног распада. Након Другог свјетског рата, у периоду социјалистичке Југославије, концепт „националне“ географије веже се за новостворену државу (ФНРЈ, односно СФРЈ), све до почетка њеног формалног распада 1990. године.

Без обзира на извјесну Цвијићеву улогу у стварању некадашње заједничке државе (Краљевине СХС), која је послужила као подлога па и модел настанка социјалистичке Југославије, Цвијићева антропогеографска и етнографска истраживања и данас су од крупног научног и практичног значаја, тим прије јер је проучаване проблеме стављао у контекст историјских и географских фактора, с експликацијом на просторне, социолошке, културне и остале аспекте развоја.

Крупан научни допринос у проучавању српског етничког и духовног простора дала су истраживања Цвијићевих непосредних ученика и наслједника Ј. Ердџановића, Ј. Дедијера, Б. Дробњаковића, Т. Ђорђевића,

spiritual space that makes a part of the former SFR Yugoslavia border countries.

Using the principle of ethnical territoriality of the Serbs and proving the artificial ethnogenesis of Macedonians and Montenegrins (that nowadays could be applied to Bosniacs) Cvijic clearly spoke of Serbian lands saying that „Bosnia and Herzegovina is the primary country with reference to Serbian lands“ (Цвијић, 1918). Cvijic’s anthropogeographical and ethnographical studies of the Balkan peninsula provided some scientific basis for a possible concept of a unique Serbian national state, which had never been created and which he had never loudly advocated. Though he had spoken of the relevance of national work, meaning the scientific research, he had given all of his work to creating a joint multinational state– the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenians. It was in 1915 that he was sent to London as a Serbian government ambassador in order to advocate the Yugoslav idea and creation of a new state – the Kingdom of SCS. Undoubtedly, he had contributed the border setting of the Kingdom at the Peace Conference in Paris 1919 (Гњато и Стаменковић, 2002).

The emergence of the Kingdom on the principles of multiethnicity and multinationality of southern Slavs within the internationally acknowledged borders was the basis of the concept and development of the national geography of Serbs, Croats, and Slovenians since its foundation up to its breakup. After WW II, during the period of socialist Yugoslavia, the concept of „national“ geography was connected with the new-formed state (FPRY, i.e. SFRY) up until its formal breakup in 1990.

Regardless of Cvijic’s evident role in creating former joint state (the Kingdom of SCS) that served as a basis and model for socialist state of Yugoslavia, his research within the fields of anthropogeography and ethnography are even nowadays greatly important for science and practice. Whatsmore, it puts the current problems in the context of historical

А. Урошевића, В. Радовановића, М. Филиповића, М. Лутовца, Б. Букурова... Она су додатно проширила и продубила схватања о јединству српског етничког и духовног простора, утемељила схватања о етногенези Македонаца, Црногораца и Бошњака, дефинисала опште и посебне услове културног, социјалног, политичког и осталих видова развоја у оквирима српских земаља и српског етничког простора и сл.

У смислу претходног, осврнућемо се кратко на истраживања Ј. Ердџановића и Ј. Дедијера и њихов допринос проучавању *српских земаља* као подлоге концепту савремене српске националне географије.

Научни опус Ј. Ердџановића изузетан је и обухвата бројне радове антропогеографске, историјско-географске и етнолошке грађе. У својој биографији он каже: „Како на тадашњој Великој школи није било катедре за етнологију и како је професор географије, Јован Цвијић, један део својих предавања и вежбања посвећивао излагању утицаја географских прилика на народ и народни живот, дакле антропогеографији, ја сам се најрадије занимао том граном географије“ (Гњато и Стаменковић, 2002. стр 130–131).

Антропогеографска и етнолошка проучавања Ј. Ердџановића, темељно ослоњена на историографију народа и проучаваних земаља, обухватила су разне дијелове српског историјског и етничког простора, од Баната и Бачке на сјеверу до Старе Србије и Македоније на југу.

Посебну пажњу привлачи његово обимно дјело „Стара Црна Гора“ (1926), у којем на основу обимне историографије и властитих истраживања утврђује да се појам Стара Црна Гора односи на четири нахије: Катунску, Ријечку, Љешанску и Црмничку. За овај простор Ердџановић, те бројни домаћи и страни истраживачи, међу којима посебно мјесто припада К. Јиричеку, кажу да је то „права“ Црна Гора (Ердџановић, 1926, стр. 14–15). У поменутом дјелу износи факте који потврђују чињеницу да су границе Црне Горе утврђене Берлинским конгресом (1878),

and geographical factors, explaining spatial, cultural, social, and other aspects of development.

A large contribution to studies of Serbian ethnical and spiritual space was provided by Cvijic disciples, such as J. Erdeljanovic, J. Dedijer, B. Drobnjakovic, T. Djordjevic, A. Urosevic, V. Radovanovic, M. Filipovic, M. Lutovac, B. Bukurov and others. They greatly strengthened the idea of the unity of Serbian ethnical and spiritual space, set basis to understanding the ethnogenesis of Macedonians, Montenegrins, and Bosniacs, defined the general and specific conditions of cultural, social, political, and other types of development within the framework of Serbian lands and Serbian ethnical space.

Furthermore, we shall briefly sum the researches of J. Erdeljanovic and J. Dedijer and their contribution to the studies of *Serbian lands* in terms of concept of modern Serbian nationalgeography.

The scientific work of J. Erdeljanovic is rich and encompasses many studies in domain of anthropogeography, historical geography and ethnology. In his biography he said: „I was most interested in a specific branch of geography since the High school had no department of ethnology but our geography teacher, Jovan Cvijic, used a part of his lectures to teach us about the geographic impact and what it does to a people and the lives they run“ (Гњато и Стаменковић, 2002. p. 130-131).

Anthropogeographical and ethnological studies of J. Erdeljanovic were based on the histrography of a nation and states and covered various parts of Serbian historical and ethnical space, from Banat and Backa in north to Old Serbia and Macedonia in south.

Special attention is paid to his vast volume named „Old Montenegro“ (1926) in which, according to a vast analisis of hystography and his own research, he imposed that the idea of Old Montenegro refered to four areas: Katunska, Rijecka, Lijesanska, and Crmnicka. This region is refered to as

повучене на рачун осталих српских земаља, нарочито Херцеговине. С друге стране, његова етнолошка и етногеографска истраживања недвосмислено потврђују: српску етнокултурну и етнотериторијалну аутохтоност у Старој Црној Гори, етнокултурне специфичности локалних племена као последицу различитих културолошких утицаја (источњачко-оријенталних и западњачко-католичких), те у извјесној мјери етнокултурне специфичности у вези с утицајем природне средине на живот становништва. Такође, етничка својства племена Старе Црне Горе и њихову територијалноист доводи у нераскидиву везу с процесима миграција српског становништва након 15. вијека, кад су бројна домаћинства из разних дијелова српског етнопростора насељавала просторе Старе Црне Горе и укупан простор данаше Црне Горе. Посебан значај у насељавању имале су миграционе струје из источне Херцеговине, западних дијелова Србије, са Косова и Метохије... (ibidem, стр. 456, 457, 748...).

Претходно поменути и слична антропогеографска, етнолошка и историјско-географска истраживања Ј. Еределјановића недвосмислено потврђују припадност данашње Црне Горе српском историјском и етничком простору те изведеност црногорске нације из оквира српског националног бића. Ове чињенице отјелотворују предмет проучавања и савремене задатке српске националне географије.

Етнолошка проучавања Ј. Дедијера односе се на приказ „етничке структуре и етничких карактеристика становништва српских земаља, почев од Херцеговине, Старе Рашке, до Метохије, Косова, Македоније, све до Солуна. Посебну пажњу посвећује материјалној и у извјесној мјери духовној култури српског становништва и осталим етничким скупинама, утицају и међусобним културолошким прожимањима, посебно са становништва ширења културе ислама преко етничких Арнаута, Турака, мухаџира на православне Србе, на територијално ширење поменутих етникума, посебно Арбанаса, на рачун Срба и српског етничког, историјског, државотворног и укуп-

‘real’ Montenegro by both Erdeljanovic and many other researchers, especially K. Jiricek (Еределјановић, 1926, p. 14-15). In this volume, he presented the facts that confirm the notion of Montenegro borders having been set by Vienna Congress (1878) at the account of other Serbian lands, especially Herzegovina. On the other hand, his ethnological and ethnical-geographical researches strongly confirm the following: Serbian ethnical-cultural and ethnical-territorial autochthony in Old Montenegro, ethnical specificities of local tribes as a consequence of cultural impacts (eastern oriental and western catholic), as well as certain ethnical-cultural specificities about the impact on natural environment. Furthermore, ethnical characteristics of Old Montenegrin tribes and their territoriality are tightly connected with the processes of Serbian migrations after 15th century as many households from many parts of Serbian ethnical space were situated in Old Montenegro and the total space of modern days Montenegro. A special impact on the migrations were made by the migration flows from East Herzegovina, West Serbia, from Kosovo and Metohia... (ibidem, p. 456, 457, 748,...).

These and many other anthropogeographical, ethnological and historical geographical studies of J. Erdeljanovic certainly confirm that the modern days Montenegro belongs to Serbian historical and ethnical space and that there was an obvious genesis of Montenegrin nation within the framework of Serbian national being. These facts embody the subject matter and modern tasks of Serbian national geography.

Ethnological studies of J. Dedijer refer to the description of „ethnical structure and ethnical characteristics of Serbian lands population, starting with Herzegovina, Stara Raska, to Metohija, Kosovo, Macedonia, and Thessaloniki. Special attention is paid to material and spiritual culture of Serbian population and other ethnical groups, the impact and mutual cultural interactions, especially regarding the spread of islam through the Arnauts,

ног духовног простора. Ј. Дедијер указује и на губљење националног идентитета Срба, посебно у Македонији али и осталим дијеловима јединственог етничког и духовног простора, те на процесе насилне асимилације, принудних миграција и сл.

Претходно поменута питања Ј. Дедијер обрађује на нивоу српских историјских и државотворних области и на нивоу насеља“ (Гњато и Медар-Тања, 2009, стр. 29–30). Обрађена грађа расвјетљава проблеме етнокултурног, етнотериторијалног и државотворног развоја српског народа у оквиру српског геопростора. У истој мјери она расвјетљава процесе културне асимилације Срба и остале процесе који су довели до настанка нових нација у оквиру српског етно и духовног простора, што ће се крајем двадесетог и почетком двадесет и првог вијека показати пресудним фактором геополитичких процеса и њиховим исходом у форми нових државних субјективитета.

Истраживања Ј. Цвијића, Ј. Ердељановића, Ј. Дедијера и великог броја њихових савременика и сљедбеника (Б. Дробњаковића, В. Радовановића, Б. Милојевића...), како на пољу антропогеографије и етнографије, тако и у низу граничних наука (културне историје, лингвистике, топономастике, етномузикологије итд.), чине подлогу, с једне стране, научне утемељености при одређењу граница српског етнотериторијалног и духовног простора, те утемељености постојећих и евентуално настанка нових форми територијалне организације. С друге стране, поменута истраживања доприносе „разумијевању“ геополитичких и политичкогеографских процеса након деведесетих година прошлог вијека, који су довели до настанка нових држава у оквиру бивше Југославије – државе у којој је српски етнички простор захватао њен највећи дио. Ти процеси, кад је ријеч о Србији, отворили су низ питања, међу којима централно мјесто припада проблемима у вези са: једностраним отцјепљењем Косова и Метохије, све радикалнијим захтјевима дијела исламског становништва у рашкој области, албанског у

Turks, Muhajirs over the Orthodox Serbian territory, at the account of Serbs and Serbian ethnical, historical, constitutional, and overall spiritual space. J. Dedijer points out the loss of Serbian national identity, especially in Macedonia, but also in other parts of a unique spiritual and ethnical space accompanied by the processes of violent assimilation, migrations, etc.

All of these issues J. Dedijer addressed at the level of Serbian historical and state regions and at the level of a settlement“ (Гњато и Медар-Тања, 2009, р. 29-30). The facts that he had gathered cast a light on the issues of ethnical-cultural and ethnical-territorial development and statehood of Serbian people within the Serbian geospace. They also cast a light on processes of cultural assimilation of Serbs and other processes that caused the origin of other nations in Serbian ethnical and spiritual space. In late 20th and early 21st centuries it turned out to be a crucial feature of geopolitical processes and their result in the forms of new state subjectivities.

The researches of J. Cvijic, J. Erdeljancovic, J. Dedijer and their contemporaries and disciples (B. Drobnjakovic, V. Radovanovic, B. Milojevic...) in the fields of anthropogeography, ethnography and other branches (cultural history, linguistics, toponomastics, ethnical musicology, etc.) are the foundation of scientific basis of setting boundaries to Serbian ethnical territorial and spiritual space, as well as the basis of the existing and potential new forms of territorial organization. On the other hand, these researches contribute the „understanding“ of geopolitical and political-geographical processes after 1990s, which caused the formation of new states in the former Yugoslavia region – in which Serbian ethnical space occupied most parts. When it comes to Serbia, these processes opened a whole range of issues among which the central ones are as follows: unilateral secession of Kosovo and Metohia, radical demands of islamic population in Raska region, Albanian demands in southern Pomoravlje, certain po-

јужном Поморављу, одређених политичких кругова у Војводини и сл.

Геополитичке процесе у Македонији, са последицама на развој српског националног бића на укупном државном простору, угрожава и уставни положај Срба у тој новоформираној држави. Наиме, данас у Македонији српско становништво нема чак ни статус националне мањине, па би, с обзиром на објективне претпоставке, повољнији уставноправни статус умногоме допринио обнови и свеукупном развоју српског етнонационалног бића.

И у осталим дијеловима јединственог српског историјског, етничког и духовног простора данас се одвијају сложени геополитички и политичкогеографски процеси као последица различитих интереса, па и етнокултурних и етнонационалних. Ова чињеница у први план ставља значај оних истраживања која факторе и процесе етнокултурног и етнотериторијалног развоја Срба доводе у непосредну везу с формалним претпоставкама развоја у новонасталим државама – БиХ, Хрватској, Црној Гори, те дијелом и у Словенији. У овом погледу посебну пажњу завређују истраживања А. Урошевића посвећена антропогеографским проблемима Косова, а објављена први пут 1965. године у монографији „Косово“, у издању Српске академије наука и уметности. Користећи релевантне изворе (Љ. Стојановић, С. Новаковић, Т. Станковић, Јиречек-Радоњић, М. Павловић, Ј. Поповић, М. Костић, Т. Вукановић, А. Гилџфердинг, А. Буче, Ј. Цвијић и многе друге), те обимну грађу до које је дошао властитим истраживањима, Урошевић до танчина освјетљава етнодемографски развој Косова (од Качаника до Ибарске клисуре), практично од првог вијека прије наше ере па све до средине двадесетог вијека. Ипак, темељни значај имају истраживања која расвјетљавају историјскогеографске, антропогеографске, етнодемографске и политичкогеографске процесе након доласка Словена, посебно након успоставе српске државе крајем једанаестог вијека. Процесом исламизације, културне аси-

литичких притисака у Војводини, etc.

Геополитички процеси у Македонији, affecting the development of Serbian national being, also endanger the constitutional positions of Serbs in that recently formed state. Namely, nowadays in Macedonia Serbian population does not even have the status of a minority, so objectively, a more suitable constitutional status would certainly help renew the overall development of Serbian ethnical and national being.

In present times, in other parts of a unique Serbian historical, ethnical, and spiritual space there are complex geopolitical and political-geographical processes as a consequence of different interests, including those ethnocultural and ethnonational ones. Hence, most important are the studies regarding factors and processes of ethnocultural and ethnoterritorial Serbian development and their direct connection with the formal assumptions of development in the newly-formed states – BiH, Croatia, Montenegro, and partly in Slovenia. There are also studies of A. Urosevic, dedicated to anthropogeographic issues of Kosovo first published in 1965 in a monography „Kosovo“, issued by Serbian Academy of Science and Arts. Using the relevant resources (LJ. Stojanovic, S. Novakovic, T. Stankovic, Jirecek-Radonjic, M. Pavlovic, J. Popovic, M. Kostic, T. Vukanovic, A. Giljferding, A. Bue, J. Cvijic, and many others) and vast information he had gathered in his own researches, Urosevic thoroughly explained the ethnodemographical development of Kosovo (from Kacanik to Ibarska Klisura) practically from the 1st century A.D. to the second half of 20th century. Still, most pertinent are the researches that dealt with the historical-geographical, anthropogeographical, ethnogeographical, and political-geographical processes after the arrival of the old Slavic tribes, especially after the foundation of the Serbian state in late 11th century. A. Urosevic documented the ethnical-territorial and ethnical-demographical development of the Serbs and other ethnos living in Kosovo

милације, арбанашења, насилног исељавања, имиграцијом Арбанаса, нарочито из сјеверне Албаније, бројним имиграцијама из осталих српских земаља, колонизацијом Срба између два свјетска рата из Боке, Херцеговине, Лике итд., А. Урошевић документује етнотериторијални и етнодемографски развој Срба али и осталих етникума на Косову. На нивоу насеља прецизно наводи поједине родове (српске, арбанашке), њихову бројност, поријекло, однос са старинцима, износи податке о поисламљеним и поарбанашеним Србима, православним и муслиманским Циганима, Циганима Ашкалијама...

У цјелини, истраживања А. Урошевића и бројних домаћих и страних истраживача показују сложене етнодемографске процесе на Косову и Метохији, практично већ од конституисања српске државе, нарочито након турских освајања па све до данас, са бројним посљедицама по српски етницитет и српско национално биће.

Резултате опсежних антропогеографских, етнодемографских и политичкогеографских истраживања Косова и Метохије налазимо и у дјелу М. Радовановића, објављеном 2004. године у опсежној монографији „Етнички и демографски процеси на Косову и Метохији“, у којем, између осталог доказује да је овај дио Србије изван арбанашког историјског и матичног етничког простора (Радовановић, 2004, стр. 132–136).

Нека новија истраживања, нпр. Ј. Илића (1993), посвећена етнотериторијалном и етнодемографском развоју Срба у Хрватској, Р. Гњата и М. Гајић (2000) са приједлогом територијалне организације западних српских земаља, те Р. Гњата (2011), са приједлогом територијалне организације Косова и Метохије, позиционирају мјесто и улогу етноса у територијалној организацији простора, улогу етноса у конципирању српске националне географије, те мјесто и улогу ове науке у политичкој пракси српских земаља и релевантних политичких институција.

У претходно поменутих радовима, и низу сличне садржине, географска наука у форми

through the processes of islamization, cultural assimilation, violent migrations, immigrations of the Arbanas from North Albania, colonization of Serbs between two WWs from Boka, Herzegovina, Lika, etc. Regarding the settlements, he precisely addressed to some peoples (Serbs, Arbanas), their number, origin, relations with the natives, gave the figures of Serbs that suffered islamization and arbanazation, Orthodox and Moslem gipsies, etc.

In total, the studies of A. Urosevic and many other both local and foreign researchers indicated the complex ethnical-demographical processes in Kosovo and Metohia ever since the formation of the Serbian state, especially after the Turkish invasion up to now, and numerous consequences regarding the Serbian ethnicity and national being.

The results of vast anthropogeographical, ethnodemographical, and political-geographical studies of Kosovo and Metohia are found in the works of M. Radovanovic, published in 2004 in a monography titled „Ethnical and demographic processes in Kosovo and Metohia“, in which he proved that this part of Serbia was beyond the historical and ethnical space of the Arbanas (Радовановић, 2004 p. 132-136).

Some recent studies of J. Ilic (1993) have been dedicated to ethnical-territorial and ethnodemographical development of the Serbs in Croatia. R. Gnjata and M. Gajic (2000) wrote about the suggestion for the territorial organization of western Serbian lands, and in 2011 R. Gnjata suggested the territorial organization of Kosovo and Metohia. These all stress out the place and role of the ethnos within the territorial organization of a space, the role of ethnos in the concept of Serbian national geography, as well as the place and role of this science when it comes to political practices of Serbian lands and relevant political institutions.

Through all the works we have mentioned, geography in the form of national geography offers solutions to problems of Serbian politi-

националне географије српској политичкој пракси нуди могућа рјешења за низ отворених питања која угрожавају српско национално биће у свим српским земљама и укупном етничком и духовном простору Срба. Дакле, централна питања српске политичке праксе, ослоњена на релевантност истраживања, утемељеност приједлога и могућност рјешења, свакако су у вези са: успоставом српске аутономије у простору насилно укинуте Републике Српске Крајине, питањем могућих облика територијалне организације БиХ, територијалном организацијом Косова и Метохије и укупним простором Србије, проблематиком успоставе одговарајућег етничког статуса Срба у Македонији и Словенији, успоставом повољнијег етнокултурног статуса Срба у Мађарској, Румунији, Албанији, укупним положајем српског етноса у Црној Гори, позиционирањем српских националних интереса у сфери глобализма и регионалних политика, и сл.

Веома децидиран поглед на значај и улогу националне географије у проучавању српских земаља изнио је М. Грчић (2011), и каже: „Национална географија има регионални карактер, али њено језгро чини културна географија. Стога је потребно конституисати *географију културног простора*, као дисциплину културне географије“. Како културни простор Срба обухвата укупан српски етнички и духовни простор, географија културног простора Срба у цијелости се подудара са предметом проучавања српске националне географије.

ЗАКЉУЧАК

Савремена *српска национална географија* у нераскидивој је вези с историјским, етничким, државотворним и укупним српским духовним простором. Њен предмет, задаци и методологије проучавања произилазе из обухвата, сложености и различитости *географских форми* српског националног простора. Ријеч је о различитим моделима уређености,

cal practices regarding a whole range of open issues that endanger Serbian national being in all Serbian lands and the overall ethnical and spiritual space. Therefore, key questions with reference to Serbian political practices, based on the relevant studies, are in close connection with the following: foundation of Serbian autonomy in the region of the violently abolished Republika Srpska Krajina, potential forms of territorial organization of BiH, territorial organization of Kosovo and Metohia and total territory of Serbia, certain ethnical status of Serbs in Macedonia and Slovenia, a more favourable ethnocultural status of Serbs in Hungary, Romania, Albania, Montenegro, positions of Serbian national interests on global and regional levels, etc.

M. Grcic (2011) made a decisive point of view when it comes to significance and role of national geography for the study of Serbian lands, as he said „National geography is regional in its nature, but its essence is composed of cultural geography. Therefore, it is crucial to constitute *the geography of cultural space* as a discipline of cultural geography“. Since the cultural space of Serbs encompasses the overall Serbian ethnical and spiritual space, the geography of Serbian cultural space fully matches the subject matter of Serbian national geography.

CONCLUSION

Modern *Serbian national geography* is tightly connected with the historical, ethnical, state and overall Serbian spiritual space. Its subject matter, tasks and methodology encompass the complexity and diversity of geographical forms of Serbian national space. It si about various models of organization and functionality, and typical processes and prob-

функционалности, те карактеристичних процеса и проблема развоја у оквиру јединственог етнотериторијалног, етнонационалног и духовног простора Срба (*српског геопростора*). Овим *српски геопростор* чини предмет проучавања српске националне географије, а актуелност проблема у развоју намеће посебне задатке истраживања.

Имајући у виду историјску, етнотериторијалну, културну и у одређеним периодима државотворну димензију српске нације (српског националног бића), те специфичности националних бића која су статус нација (на вјештачки начин) извели из оквира српског етноса и укупног српског националног бића (Македонци, Црногорци, Бошњаци), српска национална географија веже се за укупан простор бивше СФР Југославије. У ствари, она за предмет проучавања има укупан простор Македоније, Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, те дио Републике Хрватске (простор насилно укинуте Републике Српске Крајине) и дио Словеније (простор Беле Крајине). У домену српске националне географије су и етнотериторијални, етнодемографски и духовни простори Срба у Мађарској, Румунији, Грчкој и Албанији.

У методолошком погледу тежиште проучавања српске националне географије неопходно је усмјерити на процесе и проблеме развоја у оквиру укупног српског геопростора, те на дефиниције модела одрживог развоја. Овим се пред српску националну географију стављају нови изазови од научног, политичког и практичног значаја.

Досадашња изучавања српског геопростора (*српских земаља*), у домену теоријских и сазнајних могућности географије (националне географије) и низа географији помоћних наука дала су вриједне резултате. Међутим, она су још увијек само претпоставка објективнијег приступа рјешавању кључних геополитичких и укупних проблема развоја српског етноса у оквиру српских земаља и српског геопростора.

lems of development within the unique ethnical-territorial, ethnical-national and spiritual space of the Serbs (*Serbian geospace*). This makes *Serbian geospace* a subject matter of Serbian national geography whereas the actual problems of development impose special tasks of research.

Bearing in mind the historical, ethnical, cultural and, to some extent, statehood dimensions of Serbian nation, along with the specificities of nations that emerged from Serbian ethnos and Serbian national being (Macedonians, Montenegrins, Bosniacs), Serbian national geography refers to the overall region of former SFR Yugoslavia. Actually, its subject matter is the overall territory of Macedonia, Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, partially Croatia (the area of the violently abolished Republika Srpska Krajina) and partially Slovenia (the area of Bela Krajina). Within the domain of Serbian national geography, there is the ethnical-territorial, ethnical-demographical, and spiritual Serbian space in Hungary, Romania, Greece, and Albania.

From methodological point of view, Serbian national geography claims that it is crucial to study processes and problems within the framework of total Serbian geospace along with definitions of the sustainable development models. All of this challenges Serbian national geography with new tasks that are scientific, political and practical in their nature.

All the recent studies of Serbian geospace (*Serbian lands*) within the domain of theoretical and empirical geographical abilities (national geography) along with the auxiliary disciplines provided valuable results. Nevertheless, these are still assumptions to an objective approach to solving key matters of geopolitical and other development problems of Serbian ethnos in the framework of Serbian lands and Serbian geospace.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ/ BIBLIOGRAPHY:

1. Анучин, А. В. (1972). *Теоретические основы географии*, Мысль, Москва, стр. 145.
2. Барански, Н. Н. (1965). Экономическая география – Экономическая картография. Географгиз, Москва.
3. Беляев, И. В. (1978). *Теория скожных геосистем*, Наукова думка, Киев, стр. 10.
4. Бунге, В. (1967). *Теоретическая география*. Прогресс, Москва, стр. 216.
5. Christaller, W. (1933). *Die zentralen orte in Süddeutschland*. Jena: G. Fischer.
6. Цвијић, Ј. (1918/1966). *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основи антропогеографије*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
7. Дедијер, Ј. (1909). Херцеговина. *Српски етнографски зборник, књига XII. Насеља српских земаља, књига VI са атласом*. Београд: СКА
8. Дедијер, Ј. (1912). *Стара Србија – Географска и етнографска слика*. Српски књижевни гласник, књига 29, број 9, сепарат. Београд, стр. 3–8.
9. Дружинин, А. Г. (2000). География и экономика: актуальные проблемы соразвития. Ростов-на-Дону: из-во СКНЦВШ.
10. Дружинин, А. Г. (2011). Социально-экономическая география в постсоветской России: состояние, тенденции, проблемы, перспективы. *Зборник радова Трећег конгреса српских географа*. Бања Лука: Географско друштво Републике Српске, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци.
11. Екмечић, М. (1999). Српски духовни простор на размеђи столећа. *Зборник радова: Српски духовни простор*. Бања Лука. Академија наука и умјетности Републике Српске.
12. Ердельановић, Ј. (1978). *Стара Црна Гора, етничка прошлост и формирање црногорских племена*. Београд: Слово Љубве.
13. Филиповић, М. (1970). *Српска насеља у Белој Крајини (у Словенији)*, Радови, Књига XXXV, Одјелјење друштвених наука, књига 12, АНУ БиХ, Сарајево, стр. 147–238.
14. Геттнер, А. (1930). *География. Ёё история, сушност и методы*. Ленинград, Москва.
15. Гњато, Р. (2007). Српске земље у савременим и глобалним процесима. *Зборник радова: Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима*. Географски факултет Универзитета у Београду, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци. Београд–Бања Лука, стр. 7–11.
16. Гњато, Р. (2011). Геополитички процеси и отворена питања новонасталих држава на географском простору бивше Југославије. *Зборник радова Трећег конгреса српских географа*. Бања Лука: Географско друштво Републике Српске, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, стр. 17–27.
17. Гњато, Р., Гајић, М. (2000). Геополитички аспекти и могућности ревитализације геопростора западних српских земаља и потенцијални модел територијалне организације. *Гласник, св. 5*, Географско друштво Републике Српске, стр. 55–69.
18. Гњато, Р., Стаменковић, Ђ. С. (2002). *Увод у географију*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
19. Гњато, Р., Медар-Тања, И. (2009). Етнолошка грађа у дјелима Јевта Дедијера. *Гласник, св. 13*. Географско друштво Републике Српске

20. Грчић, М. (1987). *Неки филозофски проблеми друштвене географије*. Идејне и друштвене вредности географске науке. Београд: ЦМУ, стр. 147–148.
21. Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Географски факултет, Универзитет у Београду. Београд
22. Грчић, М. (2005). Развој научне географије у Србији и осталим српским земљама. Зборник радова: *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, стр. 13–15
23. Грчић, М. (2010). Простор као филозофска и географска категорија. *Гласник, св. 14*. Географско друштво Републике Српске.
24. Грчић, М. (2011). Културна географија – аспект и дисциплина друштвене географије. *Гласник, св. 15*. Географско друштво РС.
25. Грујић, Р. (1922). Српско-хрватско насељавање по Штајерској. *Гласник Географског друштва, књига 7–8*, стр. 119.
26. Hartshorne, R. (1939). *The nature of geography*, Chichago.
27. Hettner, A. (1927). *Die Geographie, ihre Wesen und ihre Methoden*. Breslau.
28. Илић, Ј. (1987). Положај географије у систему наука. Зборник радова: *Идејне и друштвене вредности географске науке*. Београд: ЦМУ, стр. 74.
29. Илић, Ј. (1993). Број и размјештај Срба на територији авнојске Хрватске. *Срби у Хрватској, насељавање, број и територијални размјештај*. Едиција: *Етнички простор Срба*. Београд: Стручна књига.
30. Каљесник, С. В. (1965). *Некоторые итоги новой дискуссии о „единой“ географии*. Изв. БГО, 3, Ленинград.
31. Крестић, В. (1999). Духовни проблеми српског народа. Зборник радова: *Српски духовни простор*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, стр. 123.
32. Љешевић, М. (1987). Модел интегративне улоге географије у обједињавању науке и научних дисциплина. Зборник радова: *Идејне и друштвене вредности географске науке*. Београд: ЦМУ, стр. 59.
33. Марковић, М. (1999). Стварање јединственог духовног простора српског народа. Зборник радова: *Српски духовни простор*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
34. Мукитанов, Н. К. (1979). *Методологические проблемы теоретизации географии*, АН Казахской ССР, Алма Ата.
35. Николић, М. С. (1977). *Увод у географију, историја географије и географских открића*. Београд: Научна књига, стр. 273–292.
36. Радовановић, В. (1937). *Географске основе Јужне Србије*. Одштампано из Споменице двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937. Скопље.
37. Радовановић, М. (1967). Географска средина и становништво. *Становништво, бр. 1*. Институт друштвених наука, стр. 29–30.
38. Радовановић, М. (2004). *Етнички и демографски процеси на Косову и Метохији*. Београд: Liber press.
39. Радовановић, М., Стојковић, А. (1978). *Научни рад Јована Цвијића по мерилима његових оцењивача*. Београд: Дијалектика, год. XIII/1
40. Ршумовић, Р. (1964). Предмет проучавања регионалне географије. *Зборник радова Географски институт САНУ, књ. 19*, Београд, стр. 13.
41. Саушкин, Ј. Г. (1973): *Экономическая география: история, теория, методы, практика*. М.
42. Shafer, F.K. (1953). *Exceptionalism in geography: a methodology examination*, A.A.A.G., 43, ss. 226–249.

43. Шупер, В. А. (2001). *Географическая теория и социальная практика: размышления над статьей Г.А. Агранта* // Изв. РАН. Сер. Геогр. 2001. бр. 2.
44. Тошић, Д. (2005). Регионална парадигма у српској географији. Зборник радова: *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Географски факултет Универзитета у Београду, стр. 109.
45. Ulmann, E. L. (1980). *Geography as spatial interaction*. R. R. Boyce (red.) Washington.
46. Врањеш, М. (2002). Дружбена продукција простора: К епистемологији простора в географији ин хуманистики. *Географски вестник* 74-2, стр. 47-57.
47. Wilson, B. M. (1980). *Social space and Symbolic interaction*. J. Buttimer, D. Seamon (red.), The human experience of space and London, Crom Helm, p. 135-147.
48. Wilson, A. G. (1987). *Urban an Regional Models in Geography and Planning*, Wiley, p. 211.